

besorolási kísérlet vagy hatásmechanizmus-felvázolás rendkívül problematikus. Nehezíti az attríbiót például az ír emlékanyaghoz való nagyfokú hasonlóság. (A tisztán látást ezen a téren egykor akadályozták az angol-ír politikai ellentétek is, amelyek lecsapódtak e régi anyag vizsgálatában.) Különleges szegmense a témának az inzuláris írás fejlődése, amelynek finomhangolását ugyanezek a körülmények nehezítik. A katalógus szerzői mindenestre folyamatosan hangsúlyozzák, hogy az angolszász műveltséget messzemenően formálták az Írországgal, az európai kontinenssel – különösen Rómával – fennálló kapcsolatok.

ZSUPÁN EDINA

Bobory Dóra, Batthyány Boldizsár titkos tudománya, Alkímia, botanika és könyvgyűjtés a tizenhatodik századi Magyarországon, L'Harmattan Kiadó, 2018 (Mikrotörténelem, 7). 340 p.

Batthyány Boldizsár a 16. századi magyar művelődéstörténet egyik legizgalmasabb figurája. Kora egyik legműveltebb arisztokratája volt, aki mecenatúrája révén több szempontból is a kor európai kultúrájának legjavát hozta el Magyarországra, németújvári és szalónaki udvarába, gyakorlatilag háborús körülmények közepette. Jelentőségéhez képest viszonylag kevesen kutatták a 20. században, inkább csak rövid összefoglalók jelentek meg életéről és udvari kultúrájáról, annak csak egy-egy vonatkozását (pl. Carolus Clusius-szal való kapcsolata, könyves kultúra) kezdték mélyebben feltárni. Bobory Dóra monográfiája az eddigi legrészletesebb összefoglalást nyújtja Batthyány életéről és a természetfilozófia azon ágairól, melyeket a leginkább művelt a főúr és környezete. A könyv előzménye a szerző disszertációján alapuló angol nyelvű monográfia, *The Sword and the Crucible* (Newcastle upon Tyne, 2009): ezt nem egyszerűen magyarra fordította Bobory, hanem új levelek és levelezés-kiadások (elsősorban *Batthyány Ferencné Svetkovics Katalin levelei 1538–1575*, szerk. Terbe Erika, Bp., 2010), illetve friss nemzetközi szakirodalom bevonásával fejlesztette tovább és bővítette terjedelmileg is. A *Mikrotörténelem* sorozat 7. darabja a monográfia, és a Prologus egyrészt e módszertan, a mikrotörténet-írás előnyeit taglalja: Batthyánynak valóban több olyan „életvilágát” fel lehet tárni, melyekben jól tükröződik a magyar és európai művelődéstörténet számos átfogóbb jelensége. Az az elsődleges forráscsoport pedig, melyre a szerző „kizárólag” támaszkodott, Batthyány sok történelmi viszontagságon keresztülment, de még mindig kiterjedt és soknyelvű magánlevelezése (elsősorban itt: MNL OL P 1314). Megjegyzendő, hogy azért tapasztalataim szerint más, a Batthyány-udvartartáshoz kötődő dokumentumokból is (pl. P1313 több dokumentuma) nyerhetők témánkba vágó adatok.

Az I., életrajzi fejezetnek mind a címe – „Egy élet lenyomatai” –, mind első bekezdése hangsúlyozza, hogy Batthyány élete a fenti forrásproblémák miatt csak mozaikosan ismerhető meg, óhatatlanul számos kérdés és fehér folt marad az életrajzban. Ehhez képest viszonylag színes és részletes történetet nyújt a fejezetnek legalábbis az első, nagyobbik fele, mely Batthyánynak nagybirtokossá válása (1570) előtti gyermek- és ifjúkorát tekinti át. Ami a tanulóéveket illeti, a főleg nagy-nagybátyja, Ferenc bán németújvári udvarában nevelkedő Boldizsár mellé több, különböző nemzetiségű tanítót fogadtak; Bécsben is tanult, a legmeghatározóbb és a magyar főúri világ viszonylatában is egyedi élménye viszont franciaországi útja volt (1559–1561), ahol megtapasztalta a francia udvar, a Párizsban tartózkodó soknemzetiségű értelmiség és az elmégesedő vallásháborúk miliójét. Az életrajz fehér foltjait harmonikusan egészíti ki több kisebb kitérő, mely Batthyány korát, környezetét mutatja be, például Jean Aubry könyvkereskedő ízlésformáló tevékenységét, vagy a korabeli főúri öltözködést. Van azért néhány olyan adat vagy feltételezés, melyet nem támaszt alá hivatkozás (pl. az, hogy valószínűleg a bécsi udvarban szolgált Franciaország után [55].); nagyobb probléma, hogy valójában mind Boldizsár 1542-es „valószínű” születési éve, mind pedig fia, a későbbi II. Ferenc 1573-as születése erősen kérdéses azoknak a figyelembe nem vett adatoknak a tükrében, melyeket Koltay András gyűjtött össze genealógiájában (*Batthyány Ádám...*, Győr, 2012,

518–519). Az életrajzi fejezet kisebbik része már nem kronológiai rendben halad, hanem a Batthyány felnőtt életének főbb aspektusait tekinti át: megismerhetjük reformáció iránti vonzalmának jeleit, tartózkodó, ellentmondásos viszonyát az udvarhoz, katonai szerepvállalását a török ellen. Más aspektusokról – pl. földbirtokosi működéséről, külföldi (főleg osztrák!) arisztokráciával való kapcsolatairól – csak nagyon kis részben esik szó, bár ilyen vonatkozású levelekből is rengeteg maradt fent. Természetesen nem tárgyalható minden nem kulturális életrajzi aspektus egyetlen fejezetben, és mindez rengeteg plusz kutatást is igényelne, de szükség lett volna annak jelzésére, hogy a felnőtt Batthyány életének még több más területét fel kell és fel lehet tárnia a kutatásnak. Összességében az életrajzi fejezet számos ponton kiegészítette az eddigi ismereteket (főleg az ifjúkorra vonatkozóan), s az erőteljes vázlat több szempontból is (Batthyány nyelvtudása, külföldi kapcsolatai stb.) hasznos háttérrel nyújt a következő, kulturális vonatkozású fejezetekhez.

A II. fejezet témája Batthyány könyvtára, különös tekintettel ismert természetfilozófiai könyveire (melyeket a Függelék tételesen is felsorol). A szerző a magyarországi (sőt, részben a nemzetközi) könyves kultúra kontextusába helyezi Batthyány könyvgyűjtő tevékenységét, kitér a tekintélyes méretű és széles spektrumú könyvtár létrehozásának körülményeire, a könyvek használatára, a lehetséges kéziratokra, a könyvtár későbbi sorsára. A sokoldalú összefoglalásban kissé problematikus a könyvek osztályozása: a „klasszikus szerzők” mellett, azokkal átfedésben valójában sok a humanisták által írt vagy kiadott grammatikai vagy retorikai mű; a *gallica* nagy aránya valóban feltűnő, a külön kiemelt teológia valóban a legjelentősebb; a kozmográfia, földrajz nem kerül említésre, bár legalább olyan fontos, mint a csillagászat/asztrológia (melyhez amúgy nemigen sorolható az itt „horoszkópnak” nevezett filozofikus tanköltemény, a *Zodiacus vitae*). Az orvoslással (is) összefüggő alkímia sokféle ágának és azok könyvtárbeli jelenlétének bemutatása impozáns; nem egyszerűen a könyvek csoportjainak áttekintését kapjuk, hanem kis körképet a korabeli európai alkímia-áról és könyves kultúrájáról. Ugyanez vonatkozik a külön, kiemelten tárgyalt paracelzianizmusra: informatív és nagy szakirodalomra támaszkodó összefoglalást olvashatunk Paracelsusról, a figura magyarországi vonatkozásairól, művei terjedéséről; nagyon fontos megfigyelés, hogy nemcsak a paracelsusi irányzat, hanem az ellenzői is szinte ugyanannyira képviseltetnek a könyvtárban. Kulturális keresztmetszetet nyújtó szerepe miatt az egész könyvtár-téma rendkívül fontos, és további kutatásokat igényel (az *Adalékok Batthyány [III.] Boldizsár könyvtárához, Könyvszámlák, könyvszerző humanisták, újonnan azonosított művek* című tanulmányom – *Magyar Könyvszemle* 134[2018], 253–282 – a címben jelzett szempontokból gazdagítja tovább ismereteinket, és a könyvtárnak még több kisebb témacsoportjára hívja fel a figyelmet).

Az alkímia és orvoslás tényleges gyakorlata áll a III. fejezet fókuszában. E téren Batthyány több humanistával/természettudóssal működött együtt, elsősorban Elias Corvinus költő és alkímistával, Felician von Herberstein stájer főúrral, Nicolaus Pistorius és Johannes Homelius orvosokkal. Őket nevezi a szerző egy Batthyány körüli informális kör tagjainak, bár valójában kérdéses, mennyire lehet a bonyolult kapcsolati hálóból egy „kört” kiemelni; Pistorius például kissé külön állt a fentiekől, viszont mások is foglalkoztak alkímiával Batthyány körül, pl. Balthasar Wagner stájer nemes. Ezután a levelezésből vett példák alapján ad színes körképet a szerző több természetfilozófiához kapcsolódó területről: Batthyányék bányatársaságot alapítottak, pénzverőkkel, bányaintézőkkel, sőt alkímista kalandorokkal volt dolguk; ami az orvoslást illeti, az általános orvoshiány miatt gyakran vagy „távgyógyítás”, vagy laikus tanácsadás révén gyógyítottak mind hagyományos, mind egzotikus vagy újító módszerekkel. Az alkímiai alfejezet inkább csak e Batthyányt rendkívül érdeklő tevékenység körülményeit, feltételeit mutatja be, mint magát a tevékenységet (laboratórium fogalma, segédeszközök, nyersanyagok beszerzése, asszisztensek, említésre kerülő könyvek; a főbb eljárások felsorolása, és két, kontextualizálatlan példa levelekben leírt kísérletekre). A levelezésben számos recept, kísérlet pontos leírása található, sőt, elmélgedések a természetről és

elemeiről. A jövőben érdemes lenne ezt a gazdag alkímiai forrásanyagot mélységében feldolgozni, bár ezt inkább egy kutatócsoport, mint egyetlen szerző végezhetné csak el.

Batthyány az akkori Európa leghíresebb botanikusának, Carolus Clusiusnak is patrónusa volt egy időszakban; együttműködésük nem csak Batthyány kertjeit gazdagította, hanem „Pannonia” növényvilágának, gombáinak vizsgálata úttörő jelentőségű botanikai műveket eredményezett. A IV. fejezet kettejük együttműködésének eddigi szakirodalmát több ponton egészíti ki: néhány új levelet von be a kutatásba, több új adatot és feltételezést közöl (vagy cáfol meg) mind a tudománytörténeti kontextusra, mind Clusius konkrét tevékenységére vonatkozóan; a legfontosabb eredmény talán Batthyány adatolható kerti növényeinek összegyűjtése. Az V. fejezet Batthyány udvari kultúrájának még néhány aspektusát érinti: a főúrnak a halála után született képmásait, barátaival, illetve klienseivel való kapcsolatát, és udvarának főbb jellemzőit. Végül az Epilógus összefoglaló jelleggel világít rá arra, milyen szorosan kapcsolódott Batthyány mint gyűjtő és kísérletező főúr a legújabb közép-európai kulturális trendekhez.

Nem hallgatható el, hogy a latin, német és francia levelek fordítása, nyelvi értelmezése igen problematikus. Az általam szűrőpróbaszerűen ellenőrzött idézetek nagyobbik részében találtam egy vagy több jelentősebb fordítási hibát (itt csak a lábjegyzetek számával hivatkozhatok néhány példára: 347, 654, 724, 734, 760, 811, 926, 931), és a nem szó szerinti, rövid tartalmi összefoglalások is többször félreértésről tanúskodnak (pl. 837, 840, 904, 925, 931). Egy-két esetben e hibák az egész argumentációra hatással vannak: pl. az egyik említett Clusius-levelelben az „ismeretlen festőnek” akiről egy alfejezet szól, nem Batthyány kastélyában kellene a munkát „8-10 nap alatt” elvégeznie, hanem még Bécsben kell ennyit dolgoznia művén (931). (Vannak egyébként rosszul hivatkozott levelek is, pl. 243, 684, de ezek csak elírások.) Éppen az ellenőrizhetőség végett lett volna jó legalább a szó szerinti idézetek mindegyikéhez az eredeti szöveget mellékelni (akkor is, ha meg fog majd jelenni egy külön levelezés-kiadás), így nemcsak a fordítás, hanem egyáltalán az átirás helyessége ellenőrizhető lett volna; ez a könyv terjedelmét sem növelte volna meg jelentősen. Azért kár e hibákért, mert egyébként a monográfia színes és sokoldalú képet nyújt Batthyány Bol-dizsarról és udvari kultúrájának természetfilozófiai vonatkozásairól, számos ponton előrelendíti a kutatást, és külön érdem, hogy a témákat igen nagy mértékben nemzetközi összefüggésbe helyezi. A szerző stílusa is élvezetes, mind szakmabeliek, mind laikus érdeklődők haszonnal forgathatják, a kutatás egész izgalmát hűen közvetíti a mű. A könyv kivitelezése is szép; 18 színes ábra idézi meg e kor és kultúra hangulatát.

ORBÁN ÁRON

Religiös motivierte Migrationen zwischen dem östlichen Europa und dem deutschen Südwesten vom 16. bis zum 19. Jahrhundert, hrsg. von Christine Absmeier, Matthias Asche, Márta Fata, Annemarie Röder, Anton Schindling, Stuttgart, W. Kohlhammer Verlag, 2018 (Veröffentlichungen der Kommission für Geschichtliche Landeskunde in Baden-Württemberg, Reihe B, Forschungen, Band 219.)

Christophe Didier, a strasbourgi Nemzeti és Egyetemi Könyvtár (BNU) tudományos vezetője egy alkalommal azt mondta, hogy Közép-Európa, szerinte, Elzásszal kezdődik. Természetesen ha *Franciából* nézve, a *Regiones Ultravosegarum* maga Közép-Európa, akkor igaza is van. Milyen művelődéstörténeti jelenségek azonban azok, amelyek alapján neki ez a benyomása támadhat? A válasz persze összetett, és a most kézben tartott kötet is csak szempontokat ad ahhoz, hogy milyen megfontolások mentén lehet igazat adni neki, és mennyiben nem vethető fel ez a meglátás. „*Deutsche Südwest*”, mondják a címben a kötet szerkesztői, és az előszóban ezt a területet hozzávetőleg a mai Baden-Württemberg területével azonosítják, kiegészítve persze a Rajna és a Vogézek közti síksággal, és a folyót, a forrása irányában követve a – számomra furcsamód – jó *pinot noir*